

Szabó József: Kultúrandragógia

Az andragógia belső rendszere

Az andragógia, mint az egységes embernevelés felnőttekkel foglalkozó területe bekerült a köztudatba, de a funkcionális felosztása, a részterületek meghatározása még csak most kezdődik. Azt már sokan érzik, hogy ki kellene alakítani egy olyan felépítést, ami összekapcsolja az egyes részeket, de ezzel együtt a specifikumokra koncentrálva az adott terület jellemzőinek kibontását segíti. TenHave már 1966-ban felhívta a figyelmet arra, hogy a felnőttképzés csak egy részterülete az andragógiának. Ki kell emelni, hogy elvégezte ugyan az andragógia felosztását, de a kultúraközvetítést ezek között nem jelölte meg. (Have 1966)

A rendszerelméleti megközelítések lényeges feladata volt a felnőttképzés funkcióinak csoportba rendezése. Ezen elmélet egyik képviselője Philipp Eggers, aki a következő csoportokat alkotta: általános továbbképzési funkció, politikai képzési funkció, adekvát társadalomkritikai és cselekvési képességet fejlesztő funkció, a szociális változáshoz való alkalmazkodást segítő funkció és az élet és életmód alakítását segítő funkció. (Eggers 1977) A kulturális értékek megismerésén alapuló tanulás lehetősége ebből a csoportosításból is kimaradt, bár talán az élet és életmód alakítási funkcióhoz esetleg egyes részterületek besorolhatók.

Gáspár László szerint a szocializáció, a nevelés, a művelődés különböző, de összetartozó folyamatokat, tendenciákat jelölő fogalmak. Ezek rendezhetők hierarchikus rendbe, közvetlenül egyik sincs alárendelve a másiknak, de kölcsönösen kapcsolatban állnak egymással. A három területet együttesen az emberformálódás folyamatának tekintette. Kiinduló tételként jelölte meg azt, hogy a szocializáció, a nevelés, a művelődés egyenértékű elsajátítási formák. (Gáspár 1995) Itt találkozunk először azzal a megközelítéssel, mely szerint az andragógia szerves része a művelődés, a kulturális értékek megismerésén keresztül történő ismeretszerzés, ismeretbővítés.

A rendszerszemléleti megközelítés legjelesebb hazai képviselője Durkó Mátyás, akivel közösen írt cikkünkben már 1999-ben jeleztük, hogy a pedagógia rendszerezéséhez hasonlóan kellene az andragógia és a gerontagógia belső rendszerét megalkotni, és ebben a rendszerben a permanens nevelést, az élethosszig tartó tanulást, valamint a művelődésen keresztüli tanulást is meg kell

jeleníteni. Akkor még úgy gondoltuk, hogy bár minden részterület nem tölthető meg tartalommal, de előbb-utóbb megjelennek azok a tartalmi elemek, amelyek használhatóvá teszik ezt a felosztást is. (Durkó – Szabó 1999) Ma már úgy látom, hogy ez a megközelítés csak részben állja meg a helyét. A felnőttek tanulási módszerei és tanulási motivációi – mint arra többek között Juhász Erika is rámutatott – lényegesen eltérnek a gyermekekétől. A felnőtteknél többek között új fogalomként jelent meg az autonóm tanulás, ami egyértelműen az informális tanulás részét képezi. A felnőttkori tanulás, ismeretszerzés nem képzelhető el önálló, saját elhatározásból végzett autonóm tanulás nélkül. (Forray – Juhász 2009)

Mindez arra is rávilágít, hogy a pedagógia sémája csak fenntartásokkal alkalmazható az andragógia esetén. Azt is láthatjuk, hogy olyan új elemek is megjelennek az andragógia felosztásában (pl.: a fentebb említett autonóm tanulás), ami a pedagógia esetén kevésbé értelmezhető. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy néhány esetben látszólag követi a séma a pedagógiánál már megszokott felosztást – Pl.: múzeum pedagógia (múzeum andragógia), média pedagógia (média andragógia) –, a tartalmi elemek azonban oly mértékben különböznek, hogy ezeket a részeket teljesen elkülönítetten kell kezelnünk. Az andragógia és a pedagógia ilyen irányú szétválasztását már Nagy Andor is jelezte Médiaandragógia című könyvében, (Nagy 2005) ahol külön fejezetben taglalja a média műveltségnövelő funkcióját, viszont itt is elsősorban a formális oktatás segítőjeként, kiegészítőjeként tekinti. Az informális tanulás, a művelődés új lehetőségei és formái, az önfejlesztő ember, az autonóm tanulás csak perifériálisan jelenik meg.

Csoma Gyula a felnőttoktatás intézményi és funkció rendszerét vizsgálva arra hívja fel a figyelmet, hogy a felnőttoktatás a művelődés teljes palettáját átmetszi funkcióival. Vannak olyan intézmények, amelyek fő funkciója a felnőttoktatás, másoknak viszont jelentős a járulékos tevékenységük, így az egyes funkciókban átfedés is lehet. Felsorolásában a felnőttoktatási rendszerben tárgyalta a könyvtárakat, múzeumokat, képtárakat, illetve az informális tanulás folyamatában megjeleníthető intézményeket. (Csoma 2006) Ezzel a munkájával ki nem mondva ugyan, de megalapozza az andragógia felnőttoktatásra és kultúra közvetítésre vonatkozó elkülönítését. Ezt egyébként már a kilencvenes évek elejétől megtette a felsőoktatás, hiszen a mai andragógus képzés annak idején felnőttképzési és művelődési menedzser szakként indult. A két szakirány a későbbiekben is megmaradt, és az andragógia BA szakon a felnőttképzési és művelődés szervező szakirány külön képzésben valósul meg. Ez tehát azt is jelzi, hogy a szakemberek már kezdettől fogva tudják, hogy az andragógiának két olyan jól elkülöníthető területe van, amelyek egyike kifejezetten a felnőttek képzésével foglalkozik, míg a másik ág a kultúraközvetítést, a rendezvények és közösségi események szervezését, az informális tanulást és ismeretszerzést állítja a középpontba.

Szlovákiában a felsőoktatásban a magyarországitól eltérő utat választottak, amikor az andragógia szakot Perhács János szakmai irányításával a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Andragógia Tanszékén 1990-ben megalapították. Az andragógián belül három nagy területet különítettek el:

1. szakmai andragógia,
2. kultúrandragógia,
3. szociálandragógia.

Ez a felosztás összecseng Gáspár László fentebb már említett elgondolásával. Szlovákiában 1990-től kezdve indult el az andragógián belül az egyes kiválasztott alapterületek, alrendszerek alapozása, fejlesztése. Jól látható, hogy ebben az esetben is szétválasztották a felnőttképzést és a kultúraközvetítést, és még egy határterületet illesztettek a rendszerbe, a szociális tevékenységet. Ez utóbbit talán joggal lehetne ebbe a körbe sorolni, de Magyarországon más struktúrában indult el az ilyen irányú képzés, így a továbbiakban ezt a területet nem vizsgáljuk. A szlovák rendszer érdekessége, hogy itt jelenik meg először a kultúrandragógia fogalom, igaz, hogy kissé szűkebb értelmezésben, mint azt a későbbiekben használni fogjuk.

Az andragógia belső rendszerét vizsgálva a szakemberek négy fő szakterületet különböztetnek meg:

1. Iskolarendszerű felsőoktatás: oktatásszervezés
2. Személyzeti munka andragógiája (humán erőforrás fejlesztési feladatokat foglal magába).
3. Szociális munka andragógiája (a peremhelyzetben lévők fejlesztésével foglalkozó munkaterület. Részterülete a kriminálandragógia.)
4. A tanácsadás andragógiája: tanulási tanácsadás, általános és speciális tanácsadások szervezetei, szervezetfejlesztési tanácsadások, teleházak andragógusai.

Elvégzett vizsgálataink alapján ezt a felosztást kívánjuk kiegészíteni egy ötödik elemmel, a kultúrandragógiával. Kutatásunk a múzeumandragógia irányából indult. Az előzetes vizsgálatok alapján azt tapasztaltuk, hogy az információ átadás és a közönséggel való kapcsolattartás szempontjából egyes intézmények között nincs jelentős különbség, miközben az intézmény alapvető funkciói eltérnek egymástól.

Kultúraközvetítés a múzeumokban

Kutatásunk a Debreceni Egyetem andragógia mesterszakos hallgatóival arra irányult, hogy megtaláljuk elsősorban a múzeumokban az andragógia vagy az andragógiai tevékenységként értelmezhető gyakorlati elemeket. Ezzel többek között azt is szeretnénk elérni, hogy a gyakorlati szakemberek körében is meghonosodjon az egyes részterületek andragógiakénti értelmezése. Jelenleg ugyanis sok helyen folyik múzeumandragógiai tevékenység, de azt felnőttkori múzeumpedagógiaként vagy múzeumi mediációként határozzák meg. Célunk volt továbbá, hogy a módszertani elemek vizsgálatával a kultúraközvetítés és informális tanulás egyes közeli területeinek találjunk közös definíciót, segítsük az andragógia szerkezetének leképezését, az egyes andragógiai elemek rendszerezését. A kultúraközvetítés szinte minden esetben vagy szándékoltan, vagy előre nem meghatározott módon segíti az informális tanulást, így a felnőttek által látogatott intézmények mindegyike andragógiai feladatokat is ellát, de ezt a saját eszközrendszerével teljesíti. Így természetesen a színház, a mozi, a könyvtár is része a kultúrandragógiának. A média ma már egyre fontosabb szerepet tölt be a kultúraközvetítés területén belül, különösen a mai modern nem lineáris szolgáltatási szegmensek. A hagyományosnak tekinthető lineáris szolgáltatások (rádió, televízió) andragógiai funkciói ma már egyértelműek, ideértve a hír- és magazinműsorokat (Kenyeres – Szabó 2014). Kutatásunk a kultúrandragógián belül csak azokat a területeket vizsgálta, ami a múzeumi kultúraközvetítés eszközrendszerével rokon módon teljesíti feladatait.

A múzeum andragógiai tevékenységének fejlesztésére vonatkozó intézményi és kultúrpolitikai tervek, ezeken belül a civil szervezetek és közösségek fokozott bevonásával kapcsolatos elképzelések megvalósításához elengedhetetlen a múzeumi szakemberek andragógiai ismereteinek és kompetenciáinak fejlesztése. Erre hívta fel a figyelmet az I. országos múzeumandragógia konferencián Kurta Mihály a múzeumok oldaláról, és Szabó József a felsőoktatás oldaláról. Különösen fontosnak ítélték a felnőttkori tanulás módszertani hátterének megismerését, de emellett jelezték, hogy más tudományterületeken is új ismeretek szükségesek.

Amennyiben a múzeumok feladatait vizsgáljuk, az ICOM Múzeumok Etikai Kódexe ajánlását érdemes a középpontba állítani. Eszerint „a múzeumok lehetőséget biztosítanak a természeti és kulturális örökség megbecsüléséhez, élvezetéhez, megértéséhez és kezeléséhez. A múzeumok fontos feladata, hogy fejlesszék közművelődési szerepüket, és magukhoz vonzzák az általuk szolgált közösség, település vagy csoport szélesebb köreit. A múzeumok közművelődési szerepének szerves része az érintett közösséggel való interaktív kapcsolat és a közösség örökségének fejlesztése.” (ICOM 2004)

A muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény az etikai kódexhez hasonlóan rögzíti, hogy „a kulturális örökséghez tartozó javak múltunk és jelenünk megismerésének pótolhatatlan forrásai, a nemzeti és az egyetemes kulturális örökség egészének elválaszthatatlan összetevői; szellemi birtokbavételük minden ember alapvető joga. Az e fogalomkörbe tartozó értékek különös védelme, megőrzése és fenntartása, valamint a nyilvánosság számára történő széleskörű és egyenlő hozzáférhetővé tétele a mindenkori társadalom kötelezettsége.”

Ennek kapcsán Kurta Mihály kiemeli a kultúra és a kulturális intézményrendszer, ezen belül is a múzeumok társadalmi feladatait, amelyek a következők:

- a mindenkori életminőség emelése, a munkaerőképzés;
- az egyén közösségképző képességének kifejlesztése;
- gondozásfejlesztő szerep;
- nemzeti és állampolitikai célok szolgálata (Kurta 2010).

A 21. század elejére a múzeumok hagyományos hármas feladatrendszere (gyűjtés, konzerválás-kutatás, kiállítás) új funkciókkal bővült. Napjainkban a múzeumnak szerepet kell vállalnia a helyi társadalom építésében, a helyi tradíciók megőrzésében, a lokális identitás erősítésében. Globalizálódó világunkban erre különösen nagy szükség van, és a múzeumok, mint az élethosszig tartó tanulás egyik meghatározó színhelyei ennek tökéletes terepét képezik. Ezen túlmenően szerepet játszanak egyes etnikai, nemzeti kisebbségek identitásának megőrzésében. Az egészséges társadalom működéséhez hozzátartozik, hogy tagjai megismerhessék a múlt és a jelen kulturális értékeit, olyan háttér ismeretekhez jussanak, amelyek segítik az eligazodást az egyre bővülő információ halmazban. Mindezek mellett az is megfigyelhető, hogy a múzeumokon kívül más intézményekben, kultúraközvetítő rendszerekben is hasonló igények jelentkeznek. A kulturális örökségek egyre több szintéren jelentkeznek, a társadalom tagjai a tudomány világáról, a természet értékeiről is újabb ismereteket akarnak szerezni. Ezt támasztja alá az is, hogy hamarosan megnyílik a Debreceni Tudományos Élménypark, az Agora, ami a fiatalok és a felnőttek

számára egyedülálló andragógiai módszerekkel, interaktív játékos megoldásokkal segíti az új ismeretek megszerzését, elmélyítését.

Empirikus vizsgálatok

Az empirikus vizsgálataink arra irányultak, hogy megvizsgáljuk a múzeumokat, illetve a tudásmegosztással foglalkozó más intézményeket abból a célból, hogy milyen módszereket alkalmaznak a felnőttek ismeretigényének kielégítésében, milyen szakmai háttérrel rendelkeznek a szakemberek, mennyire ismerik az andragógia megoldásait. Már az előző évben végzett előzetes vizsgálataink rámutattak arra, hogy a múzeumi közművelődéssel foglalkozó szakemberek többnyire tudatában vannak annak, hogy a jelenlegi ismereteik nem elegendőek, így részükről is határozott igény mutatkozik az andragógia elméletének és a hatékonyan alkalmazható felnőttoktatási módszereknek megismerésére és alkalmazására.

A 2014 évi kutatásunk elsősorban Kelet-Magyarország múzeumaira, illetve a tevékenység alapján hasonló kultúráközvetítő szerepet betöltő szervezetekre irányult. Első lépésként áttekintettük a nyilvánosan megszerezhető információkat, elsősorban az interneten fellelhető anyagokat néztük át. Megvizsgáltuk az intézmény honlapját, az ott közölt információk tartalmát és frissességét, frissítési ciklusát, illetve a lap által nyújtott egyéb szolgáltatásokat. Azt is megnéztük, hogy milyen rendszeres vagy időszakos kiadványai vannak az adott intézménynek, ezek mennyire célpiac orientáltak, milyen konkrét csoportot céloznak. Ezt követően kerestük meg az adott intézmény vezetőjét és azokat a szakembereket, akik a közönségkapcsolatokkal, az információ átadás kontakt és online formáival foglalkoznak. Az alap interjú kérdéslistáját közösen állítottuk össze azért, hogy az eredményeket összevethessük egymással. Az interjúk során konkrétan az andragógiai tevékenységre kérdeztünk rá, illetve ha így nem fogalmazták meg a munkatársak, akkor segítettünk annak felismerésében, hogy az általuk végzett tevékenység végeredményben andragógiai munka. Legtöbbször ezt saját maguk is felismerték, mert az interjúk során elmondták, hogy mennyire más a felnőttekkel történő foglalkozás, mint az iskolásokkal.

Kutatásunk azt igazolta, hogy egyre több múzeum és kulturális intézmény támogatja azt a kört, akiket látogatóként vár. A legtöbb helyen családi programokat tartanak, így próbálják a szülőket is bevonni az elsősorban interaktív látogatásba. A Modern múzeumpedagógia foglalkozásain például a szülők is részt vehetnek. A Magyar Nyelv Múzeuma kiváló családi programokat dolgozott ki, ami olyan interaktív elemeket is tartalmaz, amivel a szülők és a gyerekek figyelmé is leköthető. Az állatkertek és növénykertek családi belépőt kínálnak, és ezzel együtt kifejezetten a családok számára állítanak össze programot.

Sok helyen találkoztunk kifejezetten felnőtteknek, inkább a nyugdíjas korosztálynak szánt foglalkozásokkal, sőt rendszeres összejöveteleket szervező szakemberekkel. Ez elsősorban a kisebb települések gyűjteményi, illetve kiállítási helyein volt jellemző, és kifejezetten az intézmény fennmaradását szolgálta. Ez azt is jelenti, hogy elsősorban a gazdasági kényszer volt az indítás az utóbbi években tapasztalható változásokhoz. A hajdúnánási Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény a helyi lakosság bevonásával rendszeresen tart foglalkozásokat, baráti kört működtet, és a könyvtárral együtt dolgozva használja ki az infrastruktúrában és a humán erőforrásban rejlő szinergiákat. A Hajdúsági Múzeum Hajdúböszörményben egyedülálló megoldást alkalmaz azzal, hogy a fiatalokat a régészeti kutatómunkába is bevonja, az új információkat pedig a családoknak és a felnőtteknek is szóló rendezvényeken osztja meg.

Honlapjuk mindenki számára elérhető digitalizált kiadványokat is tartalmaz.

A Miskolcon található Hermann Ottó Múzeum a maga nemében egyedülálló kezdeményezésében évek óta tudatosan foglalkoznak a felnőttek bevonásával, rendszeresen szerveznek olyan eseményeket, amelyek kifejezetten a felnőtt társadalomnak szólnak. Ezzel aktív látogatói és támogatói kört építettek fel. A Modern Debrecenben kifejezetten felnőttek számára szervezett igen sikeres alternatív tárlatvezetések, ahol a kulturális élet kiemelkedő szereplőivel lehetett megismerni elsősorban kortárs alkotók műveit. Itt azonban ezt saját maguknak nem fogalmazzák meg múzeumandragógiai tevékenységként. A vizsgálataink azt mutatják, hogy a legtöbb helyen az andragógia fogalma nem jelenik meg, és a felnőttekkel való foglalkozást inkább a pedagógia oldaláról közelítik, vagy nem használnak semmilyen egységesítő fogalmi kategóriát a rendezvények, események és összejövetelek definiálására.

A kutatásból az is kiderül, hogy a múzeumi kultúra közvetítésben alkalmazott hagyományos felnőttoktatási módszerek (kiállítás, tárlatvezetés galéria-beszélgetés vita, előadás stb.) mellett az elmúlt években az interaktív megoldások, valamint az internetre, a mobil infokommunikációs eszközökre alapozott módszerek fejlődtek a legnagyobb mértékben. Több helyen találkoztunk önálló applikációkkal, illetve virtuális tárlatvezetéssel, a látogatók igényeinek megfelelő háttér információkkal. Megállapíthattuk azt is, hogy az elmúlt években a társadalom jelentős változásokon esett át. Ennek egyik érintett csoportjába tartoznak a múzeumok, és a hasonló szolgáltatási megoldásokkal rendelkező intézmények, és természetesen másik oldalról ott található a látogatói közönség. A kultúráközvetítésben változott a finanszírozás, és a társadalmi elvárások is több szinten jelentkeztek. Egyrészt ezek az intézmények és szolgáltatók, így a múzeumok is a közjavak, társadalmi javak részének tekinthetők, ezért mindenki számára biztosítani kell az összegyűjtött és kiállított anyagokhoz a hozzáférést. Ez azonban nem jelenthet automatikusan ingyenességet, mivel a díjmentesség és az értékítélet összekapcsolódik, ami így elfedi a múzeumokban felhalmozott tudás és ismeret valódi értékét. Többek között ennek a szemléletnek is volt köszönhető a kulturális intézményeknek az alulfinanszírozottsága. Amit ma tudatosítani kell, és az andragógia egyik feladataként érdemes megjelölni az, hogy a kultúráközvetítő rendszerek, így a múzeum fenntartása a társadalom és az azt alkotó polgárok számára egyaránt hosszú távú befektetés. A múzeum társadalmi haszna szolgálni a társadalmat, a szűkebb környezetet, közösséget, olyan módszerekkel, amelyek speciális és egyedi ismeretekre, azok hasznosítására építenek. Vizsgálataink azt mutatták, hogy az intézmények többsége mindezt felismerte, olyan értékeket nyújt a közönségnek, amit a látogatók el tudnak fogadni, így a közvetlen finanszírozási helyzet a közeli jövőben javulhat. A kutatás részletes eredményeit önálló kötetben foglaltuk össze (Szabó 2015).

Kutatásunk eredményeként a kultúráközvetítés felnőttekre vonatkozó rendszerelemét próbáltuk megfogalmazni kultúrandragógia címen. Úgy gondoljuk, hogy a kultúrandragógia körébe sorolható mindazon kultúráközvetítő tevékenység, ami nem direkt módon oktatással és tanulással valósul meg, hanem informális tanulással, legtöbb esetben nem kifejezetten tanulási törekvéssel, hanem sokkal inkább spontán módon történik. Célja a látogató részéről a természetes kíváncsiságot kielégítő új információk megszerzése és beépítése az eddigi ismeretei körébe. Az egyes részterületek eddig is használatosak voltak, de a közös információszerzési modellek alapján érdemes egy közös csoportot létrehozni. Ennek fő jellemzői:

- Az új ismeretek megszerzése alapvetően informális tanulással történik
- Az ismeretek döntően a kulturális értékekhez kapcsolódnak

- A megismerés folyamata, módszerei hasonlóak
- A megismerés önkéntes, többnyire spontán módon zajlik

Meglátásunk szerint ebbe a főcsoportba sorolható a múzeumandragógia, a médiaandragógia, a színházakban, a mozikban, illetve a könyvtárakban folyó andragógiai tevékenység, valamint az ilyen módon még be nem sorolt rendezvények, felnőtt foglalkozások, bemutatók, kiállítások. A kultúrandragógia fogalmának bevezetése többek között biztosítja az egyértelmű logikai kapcsolatot a jelenlegi felsőoktatás rendszerével.

Felhasznált irodalom:

DURKÓ Mátyás – SZABÓ József (1999): Az integráló andragógia. Magyar Pedagógia 1999/3. p. 307-321.

CSOMA GYULA (2003): Új szempontok a felnőttoktatás tanítási – tanulási folyamatainak időszerkezeti háttéréhez. In: Időfelhasználás és Felnőttoktatás Szerk. MAYER József, Budapest, Oktatókutató Intézet

EGGERS, Philipp - STEINBACHER, Franz (1977): Soziologie der Erwachsenenbildung, (Handbuch der Erwachsenenbildung, Bd.6), Stuttgart Berlin Köln Mainz

FORRAY R. Katalin – JUHÁSZ Erika (2009): A felnőttkori autonóm tanulás és tudáskorrekció elköteleződés. In: Nonformális – informális – autonóm tanulás. Szerk.: FORRAY R. Katalin – JUHÁSZ Erika. Debrecen, Egyetemi Kiadó

GÁSPÁR László (1990): Bevezetés az emberi erőforrások kutatásához. In: GÁSPÁR László - CHRAPPÁN Magdolna (szerk.): Az emberi erőforrások fejlesztése. Pécs, JPTE

HAVE, T. T. ten (1966): Klein bestek van de agologie. Groningen. Wolters-Noordhoff

ICOM Code of Ethics for Museums (2004). Budapest, Múzeumi Közlemények 2005/2.

KENYERES Attila – SZABÓ József (2014): Az informális tanulás lehetőségei a televíziós híradókban. in KOZMA Tamás – KISS Virág Ágnes – JANCSEK Csaba – KÉRI Katalin (szerk.): Tanárképzés és oktatáskutatás. HERA, Debrecen. p. 299-309.

KOLTAI Zsuzsa (2011): A múzeumi kultúraközvetítés változó világa. Budapest, Gondolat Kiadó

KURTA Mihály (2010): Múzeumandragógia és múzeummediáció. Innovációs törekvések a múzeumi kultúraközvetítésben. In: KÁLDY Mária, KRISTON VÍZI József, KURTA Mihály és SZABÓ József (szerk.): Múzeumandragógia 1. Az I. Országos Múzeumandragógiai Konferencia válogatott anyaga. A Magyar Nyelv Múzeuma, Széphalom, 2009. május 11-12., Miskolc –Szentendre, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság és a Szabadtéri Néprajzi Múzeum. p. 23-54.

NAGY Andor (2005): Médiaandragógia. Urbis Könyvkiadó, Budapest

SZABÓ József (2015): Kultúrandragógiai tanulmányok. Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete Andragógia Tanszék. URL: <http://prokt.hu/wp-content/uploads/2015/07/k%C3%B6tet2015.pdf>